

Др Борис Милосављевић*

ПОЛИТИКА И МОРАЛ У ТЕОРИЈИ ДРЖАВЕ СЛОБОДАНА ЈОВАНОВИЋА

Средиште мисли Слободана Јовановића је теорија државе која повезује његово целокупно дело у један јединствен системски оквир. Због тога су сва питања којима се бавио, укључујући и разматрање односа политике и морала, у ближој или даљој вези са његовом теоријом државе. У раду се истражују могућа разрешења противречних макијавелистичких и платонистичких ставова о држави која су понуђена у Јовановићевом учењу. Државни орган делује морално ако извршава вољу државно-правне личности, а не своју или било коју вољу туђу држави. При томе, држава се из сопственог интереса самоограничава поделом власти и доношењем закона, што омогућује остваривање слободне заједнице неопходне за јачање моралности у држави. Изједначавање моралности и политичке практичности у далековидом утилитаризму енглеског политичког искуства, које се налази у основи Беркове политичке филозофије, може бити својеврсна синтеза макијавелистичког и платонистичког учења о држави.

Кључне речи: *Држава. – Политика. – Државни интерес. – Макијавелизам. – Морал. – Државна личност.*

1. УВОД

Слободан Јовановић је познат, пре свега, као правник и писац историје политичких идеја, уставних и политичких историја. Јовановић увек покушава да независно од својих убеђења сагледа снагу најважнијих филозофских идеја које анализира – платонизма, макијавелизма, просветитељства, либералног индивидуализма, марксизма, дух времена у коме су настајале, као и њихова ограничења. Од

* Аутор је истраживач-сарадник Балканолошког института САНУ, boris.miloss@gmail.com. Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта „Историја политичких идеја и институција на Балкану у 19. и 20. веку“ Министарства просвете и науке (бр. 177011).

његових правних, политичких и историјских радова нераздвојиви су многобројни портрети филозофа, идеолога, политичара и државника, који су написани са јединственим осећајем за опште и заједничко у појединачном, као и истанчаним разумевањем психолошких и друштвених мотивација за политичко деловање.

Јовановићева разматрања најкрупнијих идеја у историји политичке филозофије и промишљање политичке историје с правом су изазивали највећу пажњу. Једно од тих најважнијих питања је и питање односа политике и морала. Иако је реч о теми која је предмет филозофских промишљања од времена античке филозофије до данас, Јовановић је, као што је случај и са другим питањима која је разматрао, решењу овог односа дао свој специфичан допринос.

Јовановић је питање односа политике и морала посебно разматрао у својим анализама макијавелизма, платонизма и Беркове (*E. Burke*) политичке филозофије, као и у биографијама појединих државника. С једне стране, према његовом мишљењу макијавелизам садржи „опасну истину“ да је држава једна личност „без моралних скрупула, коју изнутра ништа не задржава да у остварењу својих интереса иде све дотле док не наиђе на какву спољашњу препреку; једна личност заслепљена у свом егоизму“.¹ С друге стране, моралну међузависност државе и појединца сматра истином која као све „велике ствари изгледа сасвим проста“² и наглашава да је држава „ако не најчистији, а оно најмоћнији израз [...] колективне моралности“ њених грађана.³ Према једном становишту држава је, дакле, заслепљена својим интересом, док је према другом гледишту држава најмоћнији израз моралности. Ова два супротстављена гледишта о односу државе и морала изгледају као две потпуно непомирљиве истине. Јовановић указује на ову противречност, али се поставља питање да ли предвиђа и начин на који би различита становишта о држави могла да буду помирена. Може се с правом претпоставити да је објашњење могуће добити када се сагледа шта је Јовановић подразумевао под моралношћу у држави, што је истовремено и одговор на питање о односу политике и морала. Могуће разрешење ове морално-политичке дилеме непосредно је везано и за Јовановићеву схватање суштине политичке врлине и могућности одређивања особина потребних за државника, приказаних у неким од бројних политичких портрета које је написао.

Иако однос политике и морала, на први поглед, није непосредно везан са Јовановићевим правним гледиштима и разумевањем

¹ Слободан Јовановић, „Макијавели“, *Сабрана дела* 9 (ур. Р. Самарџић, Ж. Стојковић), БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ, Београд 1990, 147.

² Слободан Јовановић, „Платон“, *Сабрана дела* 9 (ур. Р. Самарџић, Ж. Стојковић), БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ, Београд 1990, 83.

³ С. Јовановић. (1990а), 147.

државе као правног лица, током истраживања његовог учења о држави, он се намеће сам по себи. У ствари, с правом се може рећи да је разумевање Јовановићевог решења питања односа политике и морала нераздвојиво од његове теорије државе у којој је најексплицитније исказао своја гледишта о правној и политичкој филозофији и улози државе модерне епохе.

2. ТЕОРИЈА ДРЖАВЕ

Слободан Јовановић изучава државу као јединствен феномен коме се може приступити са више страна – филозофски, правно, политички, социолошки, историјски. Међутим, без обзира на могуће различите приступе, феномен остаје један, а подела друштвених наука које разматрају тај феномен треба да служи да би се он лакше разумео у својој сложености. Различитост приступа не значи да је и у стварности феномен раздвојен и распарчан према областима, већ је он јединствен, а циљ целокупног истраживања јесте разумевање феномена какав је држава. У својој основи ово је традиционална идеја филозофије политике, на коју се надовезује учење о држави (*Staatslehre*)⁴ у чијем духу Јовановић пише и своје капитално дело, *Државу*.⁵ При томе треба имати у виду да теорија државе није изложе-

⁴ У XIX веку једино је у Немачкој научноистраживачки рад о држави био системски организован, док су у другим земљама само повремено објављиване студије чији предмет истраживања је била држава. Вид. Слободан Јовановић, *Основи правне теорије о држави*, Д. Обрадовић, Београд 1906, 3. Најзначајније књиге о *Општем учењу о држави (Allgemeine Staatslehre)* објавили су Блунчли (*Johann Caspar Bluntschli*) 1875, 1886 (1852), Рем (*Hermann Rehm*) 1899, Јелинек (*Georg Jellinek*) 100, Шмит (*Richard Schmidt*) 1901–1903 и Келзен (*Hans Kelsen*) 1925. године. Понекад и књиге према чијем наслову би се могло закључити да се баве питањима везаним само за Немачку, разматрају и општу теорију државе, као што је случај са више пута објављеном Лабандовом књигом о немачком државном праву: Paul Laband, *Das Staatsrecht des Deutschen Reiches*, JCB Mohr, Tübingen – Leipzig 1901. Иако се у насловима налази учење о уставу или уставно право (*Verfassungslehre, Verfassungsrecht*), опште учење о држави је предмет књига које су 1928. године објавили Сменд (*Rudolf Smend*) и Шмит (*Carl Schmitt*).

⁵ Јовановић је своју књигу о држави објавио четири пута: Слободан Јовановић, *Основи правне теорије о држави*, Д. Обрадовић, Београд 1906; *О држави, основи једне правне теорије*, друго прерађено и проширено изд, Геца Кон, Београд 1914; *О држави, основи једне правне теорије*, треће прегледано и допуњено издање, Геца Кон, Београд 1922; *Држава 1–2, Сабрана дела 13, 14*, Геца Кон, Београд 1936. Последње Јовановићево издање *Државе* из 1936. поново је објављено 1990. године у *Сабраним делима*: Слободан Јовановић, *Сабрана дела 8* (ур. Р. Самарић, Ж. Стојковић), БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ, Београд 1990. Радомир Лукић, „Дело Слободана Јовановића“, *Дело Слободана Јовановића у свом времену и данас* (ур. С. Врачар), Правни факултет, Београд 1991, 9, сматра да „Држава обрађује теорију државе, која се обично сматра првим делом опште теорије државе и права како је ова дисциплина код нас обликована после рата и револуције“, и да

на само у једном раду, већ да се она налази у средишту Јовановићевог правно-политичког учења и представља кључ за разумевање његових тумачења теорија античких и модерних филозофа, уставне и политичке историје европских држава и српске државе, као и теорије друштвених група.⁶

Јовановић своје учење о држави, за које се с правом може рећи да представља синтезу политичких теорија државе модерног доба и антике, немачког општег учења о држави и енглеског политичког искуства, излаже у три основне теорије. Прва и најопштија је теорија о јединству државе, права и власти, као основи свих држава; друга је теорија државне суверености, која је везана за државу модерног доба, чија је суштинска карактеристика сувереност и независност,⁷ а трећа је теорија о правној држави, као држави владавине закона.⁸ Из општијих произлазе посебније теорије, да би крајњи закључак била једна парадигма, која подразумева сувереност државе, начело поделе функција државне власти, парламентаризам, опште право гласа и дводомни систем. За Јовановића је крајњи исход истраживања најбољег политичког облика интегрални парламентаризам, који, због своје избалансираниости и одрживости, представља узорни модел државне организације.

је „писана као строго логички и систематски изграђено дело“. Лукић је, међутим, мишљења да Јовановићева *Држава* „није дубље захватила теже теоријске како правне, тако и социолошко-политичке проблеме“. Супротно овом гледишту, Стеван Врачар, „Узорно језгро опуса Слободана Јовановића“, *Дело Слободана Јовановића у свом времену и данас* (ур. С. Врачар), Правни факултет, Београд 1991, 25, 27, 33, наглашава да су *Основи правне теорије о држави* (1906) „права програмска књига“, која се бави „изузетно сложеним предметом“, „даје сјајну скицу једне теорије, веома кохерентне и изврсно компоноване“ и третира државу као „политичку заједницу“ и да је Јовановић, теоретичар државе, „непрекидно у средишту пажње имао државу уопште, али и конкретну, као и право уопште“.

⁶ Упор. Стеван Врачар, „Методолошки елементи опуса Слободана Јовановића“, *Слободан Јовановић, Личност и дело* (ур. М. Јовичић), САНУ, Београд 1998, 70; С. Врачар (1991), 33. Да Јовановићева уставна историја представља политичку историју вид. Андреј Митровић, „Слика историјске стварности у делу Слободана Јовановића“, *Слободан Јовановић, Личност и дело* (ур. М. Јовичић), САНУ, Београд 1998, 105. О Јовановићевом учењу о друштвеним групама, односно социологији вид. Јован Ђорђевић, „Социолог“, *Савременици о Слободану Јовановићу* (ур. Ј. Тркуља, М. Вучинић), Правни факултет, Службени гласник, Београд 2009, 228–230.

⁷ Јовановић критикује теорију народне суверености и теорију правне суверености и следи Блунчлијеву теорију државне суверености, вид. С. Јовановић (1990с), 134–142. Упор. Johann Caspar Bluntschli, *The Theory of the State*, Authorised English translation from the sixth German edition (transl. D. Richie, P. Matheson, R. Lodge), The Clarendon Press, Oxford 1895, 500–501. О месту Блунчлијеве теорије у правној и политичкој историји вид. Michael Stolleis, *Public Law in Germany 1800–1914*, Berghahn Books, Oxford – New York 2001, 427.

⁸ С. Јовановић, (1990с), 122.

Према Јовановићу, државу ствара заједница у борби за опстанак, а не скуп слободних индивидуа уговором. Пре државе су и појединац и група којој припада остављени на милост и немилост сили других појединаца и група.⁹ Тек са државном силом настају право и слобода.¹⁰ Пошто појам права подразумева да неко гарантује спровођење права, дакле принуду, право је нераздвојиво од државне силе која је гарант његове обавезности.¹¹ Замеркама да је држава сила, Јовановић одговара да држава јесте сила, али уређена сила, чија је једина алтернатива неуређена хаотична сила. Јовановић наглашава да је претпоставка о природним правима погрешна, јер човек у природном стању нема слободу, већ само снагу.¹² Због тога је нетачно да се стварањем државне власти у слободне људске односе уноси притисак и сила, већ се једна сила замењује другом силом. Уместо неизвесне, произвољне личне силе, поставља се одређена, општа сила која је изнад свих.¹³

⁹ Слободан Јовановић, „*The Relation of War to the Origin of the State* by Rudolf Holti, Helsingfors, 1913“, *Сабрана дела* 12 (ур. Р. Самарцић, Ж. Стојковић), БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ, Београд 1991, 401; С. Јовановић (1990с), 38. Упор. са Беџетовим (*W. Bagehot*) гледиштем у Валтер Беџот, *Постанак и развитак народа* (прев. Д. Мијушковић), СКЗ, Београд 1903, 69, 74.

¹⁰ Ђорђе Тасић, „Правник“, *Савременици о Слободану Јовановићу* (ур. Ј. Труља, М. Вучинић), Правни факултет, Службени гласник, Београд 2009, 224, истиче утицај Хегелове мисли на Слободана Јовановића: „он подсећа на неке енглеске писце који, усвајајући Хегелову концепцију о држави, дају јој такав смисао да индивидуа управо у држави добија своју слободу и њену заштиту“.

¹¹ Цицваријева природноправна критика теорије јединства државе и права била је касније од користи и другим критичарима Јовановићевог учења о држави који су заступали марксистичку теорију о одумирању државе, вид. Крста Цицварић, „Социологија Слободана Јовановића“, *Савременици о Слободану Јовановићу* (ур. Ј. Труља, М. Вучинић), Правни факултет, Службени гласник, Београд 2009, 55–56

¹² Јовановић упућује на Westel Woodbury Willoughby, *An Examination of the Nature of the State: A Study in Political Philosophy*, Maxmilan & Co, New York – London 1896, 91 и даље.

¹³ Јовановић констатује да је немогуће замислити заједнички живот без антагонизама личних интереса. Разлика је само у томе да ли ће их појединци решавати између себе или ће их расправљати држава која гарантује више непристрасности него заинтересоване стране. У природном стању право би имали само они који су јачи у том тренутку, док у државном стању постоје границе за деловање сваког појединца према осталим члановима друштва. Свако је независан од надмоћнијих од себе, али се и сам не меша у туђе послове, захваљујући држави као регулатору односа између људи: „Да од других не будемо спречавани у нашој радњи, држава нам може само тако издејствовати, ако нас у исто време обавезе, да се ни ми сами у туђе послове не мешамо. Ограничење које нам она дакле намеће није никако потирање наше слободе; то је напротив услов под којим нам се она једино може обезбедити. Тако ограничење и наше право слободе, то су у ствари лице и наличје једне исте ствари“. Због тога је, тврди Јовановић, сасвим излишно да се тражи оправдање државне власти. То би имало смисла да је појединац изван државе слободнији. Право при силе држава изводи из тога што је и слобода појединца њено дело. С. Јовановић, *О суверености*, Градина, Ниш 1996, 35–36.

Појединац пре државе има интересе, али они тек у држави постају право, јер је тек у држави једна виша сила од појединачних интереса „прибавила уважавање од других појединаца“ и тиме постала право: „Право и држава тако су нераздвајно повезани, да би било апсурдно тражити овој правну основу ван ње саме“.¹⁴ Јовановић је сагласан са Хобсовим (*T. Hobbes*) мишљењем да пре државе не постоји право: „Где нема заједничке власти, ту нема права. Где нема права, ту нема неправде“.¹⁵ Јовановић истиче да се предност државе не види увек, али да је она сила на којој почива целокупан живот друштва, а то што се не види увек, не значи да не постоји.¹⁶ Пошто пре државе нема права, Јовановић сматра да је свака теорија која претпоставља постојање права пре државе противречна, због чега одбацује учење о природним правима и критикује Локов (*J. Locke*) и Русоов (*J. Rousseau*) контрактуализам.¹⁷ Исти предржавни, природноправни основ имају, према Јовановићу, све теорије које превиђају да је државној моћи једина алтернатива анархија, тј. хаос и замишљају да основ државе, по угледу на удружења грађана, могу бити друштвена солидарност или сагласност слободних појединаца. При томе заборављају да удружења грађана постоје унутар државе и да им физичку и правну сигурност пружа управо држава. Због тога је држава личност изнад појединца. Држава је дуговечнија од појединца и, за разлику од њега, представља масу, тј. збир људи и нараштаја: „Држава је једна личност с општијим и трајнијим интересима него појединац“.¹⁸ Пошто су држава и појединац личности сасавим различитог ранга, њихови међусобни односи не могу да се подведу под моралне принципе.

3. ЛОГИКА МАКИЈАВЕЛИЗМА

Јовановић разликује уже и шире разумевање појма „макијавелизам“.¹⁹ Према ужем схватању макијавелизма, државу у односу са

¹⁴ *Ibid.*, 36. Јовановић у својој критици Келзенове теорије указује на то да раздвајање државе и права неминовно води у противречности, јер треба објаснити како је право, које значи заповест државне власти, могло постати пре те власти, или како је власт, која значи право заповедања, могла постати пре него што је то њено право било признато правним поретком. Вид. више у овом часопису Данило Баста, „Слободан Јовановић и Ханс Келзен“, *Анали Правног факултета у Београду* 1–4/2001, 25–43.

¹⁵ Томас Хобс, *Левујатан или материја, облик и власт државе црквене и грађанске* (ур. М. Ђурић, прев. М. Марковић), Градина, Ниш 1991, 138.

¹⁶ С. Јовановић, (1990с), 97.

¹⁷ О противречности природноправног појма права вид. С. Јовановић, (1990с), 52–53.

¹⁸ С. Јовановић, (1990а), 147.

¹⁹ Јовановић је своју студију о Макијавелију објавио пет пута. Рад је објављен два пута 1907, једном 1912. и два пута 1935. године: Слободан Јовановић

грађанима и у односу са другим државама не обавезују никакви морални прописи. Према ширем, преовлађујућем схватању макијавелизма, морални прописи не важе ни за поједине групе политичара који се у оквиру државе боре за власт и могу у својој међусобној борби да се служе свим средствима. Јовановић показује да су два различита тумачења макијавелизма, уже и шире, супротстављена. Шире схватање, према коме макијавелизам допушта политичарима и странкама све што им је потребно за успех, подразумева да се у политици може радити и оно што је у приватном животу неприхватљиво. Јовановић наводи следеће примере: обмањивање бирача лажним обећањима, подметање противницима побуда и намера за које се зна да не постоје, трпљење партијских другова којима се у приватном животу не би ни рука пружила, заступање идеја супротних свом присном уверењу због њихове тренутне популарности и нападање других идеја због њихове тренутне непопуларности.

Јовановић наглашава да шире схваћени макијавелизам противречи Макијавелијевом (*N. Machiavelli*) учењу о држави: „шири макијавелизам јесте погрешна доктрина, и то погрешна баш с гледишта самог макијавелизма“.²⁰ Макијавелизам, наиме, претпоставља државни интерес сваком другом интересу, укључујући и моралне интересе. Међутим, због тога што је за макијавелизам интерес државе, односно државни разлог, најважнији интерес, Јовановић указује на то да је за државу највећи интерес ко ће бити на њеном челу. Управо због тог највишег државног интереса, неморална средства морају бити искључена из политичке борбе која се води у оквиру једне државе. Он наглашава да самој држави није „свеједно ко ће победити у борби за државну власт и да је у њеном интересу да на

„Макијавели“, *Српски књижевни гласник (СКГ)*, Београд, 7/1907, *XVIII/1*, 14–23; 2, 107–119; 3, 179–186; 4, 267–280; 6, 416–426; 7, 512–520; 8, 594–605; 9, 665–675; *Макијавели*, Г. Кон, Београд 1907; *Макијавели*, Друго прегледано и поправљено издање, Г. Кон, Београд 1912, *Из историје политичких доктрина*. Платон, *Макијавели*, Берк, Маркс, Г. Кон, Београд 1935; *Из историје политичких доктрина*. 1, *Сабрана дела* 15, Г. Кон, Београд 1935. Осим студије о Макијавелију, Јовановић анализира макијавелизам и у другим својим текстовима. Вид. Слободан Јовановић, „Једна нова књига о Макијавелију (Maria Marchesini, *Saggioso Machiavelli*, Firenze 1934)“, *СКГ*, Београд, XV/1934, XLII/7, 564–566; *О тоталитаризму*, Савез српских задруга „Ослобођење“, Париз 1952. За многе приказе и белешке поводом објављивања „Макијавелија“, вид. Добрило Аранитовић, *Слободан Јовановић: библиографија са хронологијом живота и рада*, Фонд Слободан Јовановић, Београд 2010, 203–207, 222–224.

²⁰ С. Јовановић, (1990а), 141. Јовановић *ibid.*, 143, наглашава: „док је за макијавелизам у ширем смислу неизвесно да ли га је Макијавели и предвиђао, а камо ли одобравао, пошто је њему оскудевало модерно схватање партија, догле је макијавелизам у ужем смислу, ван сваког спора, веран израз Макијавелијевих идеја“. За његово тумачење макијавелизма у касније написаној студији „О тоталитаризму“ вид. фн. 28. Могуће промене у тумачењу самог Макијавелијевог мишљења, међутим, не утичу на Јовановићево разликовање ужег и ширег макијавелизма.

власти буду морални људи, јер они дају веће гаранције да ће општем, државном интересу потчинити посебне интересе“.²¹ Ако би се у међусобној међустраничкој борби, међутим, све више користила неморална средства, моралнијим појединцима и групама, којима су неморална средства одвратна, било би све теже да се прилагоде условима политичког живота у којем ће их „све јаче потискивати бескрупулозни егоисти, којима су због отупелости моралног осећаја сва средства добродошла“.²² Често се бескрупулозност изједначена са макијавелизмом интерпретира као политичка способност.²³ Када би, међутим, интерес био да они, који су због циља спремни на сва средства, дођу на чело државе, они би се и државом служили као једним од средстава за остваривање својих циљева. Држави није у интересу да тип људи са отупелим моралним осећајем буде на власти јер „није очекивати да служе држави с љубављу и пожртвовањем“,²⁴ већ ће држава служити њима као њихово имање и плен. Због тога, наглашава Јовановић, управо је држави у најбољем интересу да се политичка борба уздигне на што виши морални ниво, да би у њој могли да учествују „најморалнији елементи“, а „несолидни елементи, који успевају само средствима сумњиве моралне вредности“,²⁵ били принуђени да се повуку из политике. Када говори о неморалности политичке борбе, Јовановић пре свега мисли на лаж и корупцију: „Важно је да лаж и корупцију и сама држава сматра као једно зло, које сузбија на разне начине. Остављајући на страну специјалне мере, као на пример законске прописе против изборне корупције и изборних обмана, може се рећи да се у политички живот уноси све више јавности (слобода штампе, јавност скупштинских седница), и то у циљу да би се политичке лажи и преваре отежале, и политички људи натерали на што већу искреност“.²⁶

Јовановић закључује да макијавелизам није супротстављен моралним принципима, већ да им он не признаје већи значај од државних интереса.²⁷ Међутим, ако су морални принципи у интересу

²¹ *Ibid.* Упор. тумачење овог дела Јовановићевог текста у исцрпној студији Ђорђа Тасића, „Макијавели г. Слободана Јовановића у светлости његове теорије о држави“, *Савременици о Слободану Јовановићу* (ур. Ј. Тркуља, М. Вучинић), Правни факултет, Службени гласник, Београд 2009, 133–134, где се делом приказује и интерпретира сам текст, а делом улази у широка разматрања филозофских проблема и постављају бројна теоријска питања, подстакнута текстом и уопште Макијавелијевим учењем.

²² С. Јовановић, (1990а), 142.

²³ С. Јовановић, „О тоталитаризму“, *Сабрана дела* 12 (ур. Р. Самарцић, Ж. Стојковић), БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ, Београд 1991, 145.

²⁴ С. Јовановић, (1990а), 142.

²⁵ *Ibid.*

²⁶ *Ibid.*

²⁷ У вези са макијавелизмом С. Јовановић (1991b), 143, указује да: „Сукоб између државног разлога и моралних прописа није [...] значајан сукоб између полити-

државе, они би, према макијавелистичким принципима, били корисни. У том случају, констатује Јовановић, ако не би водио рачуна о поштовању моралних принципа који користе држави, макијавелизам би поништио самог себе.²⁸ Дакле, унутрашња логика макијавелизма је државни утилитаризам,²⁹ који због државне користи не би смео да буде супротстављен подстицању моралности у држави, јер би онда држави наносио штету. С друге стране, погрешно би било изједначити државни утилитаризам са моралношћу. Јовановић наглашава да ће, ако у било којој држави дође до сукоба између државног разлога и морала, увек превладати државни разлог. Смисао Јовановићевог схватања макијавелистичког учења о држави као једне „опасне истине“ јесте да је свака суверена власт, односно држава, у својој основи сила која је усредсређена у свом центру: „Поред свега, дакле, што се може рећи против макијавелизма, у њему има један део истине. Та истина коју макијавелизам садржи, спада може бити у оне истине које није саветно врло често, а нарочито не врло гласно говорити; али,

ке и морала, него је значио сукоб између две врсте морала: јавног морала, који има у виду добро државе, и приватног морала, који има у виду добро појединца. Кад се овако схвати ствар, онда изгледа сасвим оправдано, да се јавни морал, као важнији претпостави приватном моралу, кад год та два морала дођу у сукоб“. Александар Павковић, *Слободан Јовановић. Један несентименталан приступ политици* (прев. Е. Часар), Правни факултет Универзитета у Београду, Службени гласник, Београд 2008, 301, сматра да Јовановић у раду „О тоталитаризму“ даје предност „приватном моралу“ као једином моралу „који подједнако важи за државе и за обичне смртнике“, упор. и Aleksandar Pavković, *Slobodan Jovanović: An unsentimental approach to politics*, Columbia Univ. Press, New York 1993, 168. Јовановић, међутим, истиче да Макијавели (а после њега и Русо и Робеспјер), у одушевљењу историјским примером античке римске републике, превиђају да је у међувремену хришћанство „усадило у нашу душу један морални идеал који, баш зато што је недостижан на овом свету, остаје непроменљиво мерило свих наших поступака, не изузимајући ни оне који се чине у корист државе“, вид. С. Јовановић, (1991b), 143; упор. С. Јовановић, (1990a), 104, 106–108, 117

²⁸ Јовановић у раду „Макијавели“ Макијавелијево учење тумачи као уже схваћени макијавелизам, да би га касније, међутим, интерпретирао као шире схваћени макијавелизам, који нема никакве везе са моралношћу. Наглашава да је шире схваћени макијавелизам био непосредно примењен у европским тоталитарним националсоцијалистичким, фашистичким и комунистичким државама, вид. С. Јовановић (1991b), 145. Разлика у интерпретацији самог Макијавелијевог учења може се сматрати једином изменом у односу на раније изнесена основна гледишта о макијавелизму у до тада већ пет пута објављеном „Макијавелију“. За тумачење да је у раду „О тоталитаризму“ дошло до значајних промена и да је Јовановић „закључио да је макијавелизам у ужем смислу очигледно неприхватљив“ вид. А. Павковић (2008), 303; А. Павковић, (1993), 169. Евгеније Спектаторски, „Студије Слободана Јовановића из историје политичких доктрина“, *Савременици о Слободану Јовановићу* (ур. Ј. Тркуља, М. Вучинић), Правни факултет, Службени гласник, Београд 2009, 157, сматра да Јовановића Макијавели занима као творац модерне политичке науке.

²⁹ О Макијавелијевом државном утилитаризму „по којем држава рачуна само са коришћу“, вид. Ђ. Тасић, (2009b), 142–143.

иако опасна, то опет остаје једна истина³⁰. Међутим, није реч о томе да држава увек може да претпостави државни разлог појединачном праву, већ да је, када до тога дође, у питању веома висок државни улог. Јовановић овде не разматра питање злоупотребе државног разлога, карактеристичног за апсолутизам,³¹ већ само питање неспорних државних разлога, као што је питање опстанка државе у рату и сл. У свакодневном животу се подразумева да државни органи поштују сва права појединца. Међутим, ако је угрожена држава, не само да је потребно подредити појединца њеном интересу, већ је дужност самог појединца да служи држави.³²

Уже схваћени макијавелизам у својој основи садржи начела модерне државе. Европска држава пре модерне државе, држава средњег века, била је део веће целине, у световном погледу Светог Римског Царства Немачког Народа, а у погледу духовне власти Римокатоличке цркве.³³ Макијавелијево становиште да је држава један самосталан центар моћи, суштинска је карактеристика модерне државе. У том смислу треба и тумачити његово гледиште: „Држава је сама собом целина. Што год није део већ целина, мора бити само себи циљ. Отуда и држави једна личност без моралних скрупула, коју изнутра ништа не задржава да у остварењу својих интереса иде све дотле док не наиђе на какаву спољашњу препреку; једна личност заслепљена у свом егоизму“.³⁴ Дакле, модерна суверена држава је целина и сама себи циљ: „У правној теорији, суверена држава значи државу која сама себи одређује надлежност, из чега излази да би она могла иако не би морала, а још мање требала, огласити себе саму за свенадлежну, што ће рећи и свемоћну“.³⁵ Држава је неограничена и неограничљива осим другом истом таквом силом, односно другом државом. Она се не може удружити са својим поданицима, јер је њена личност виша од њихове. Не може се удружити ни са другим државама, јер из-

³⁰ С. Јовановић, (1990а), 147.

³¹ У апсолутизму се мисли да је државни разлог увек и у сваком случају пречи од појединачног интереса и да су државни органи једини у стању да правилно оцене државни интерес, вид. С. Јовановић, (1990с), 121.

³² „Појединац не сме заборавити да његова ‘права’ постоје само утолико уколико се даду сложити с правима других чланова друштвене заједнице, као што и његова ‘слобода’ постоји само дотле докле има једне друштвене организације која је чува од приватних насиља.“ Јовановић је сагласан са Берковим гледиштем да индивидуа мора разумети да је само део једне више целине и да су њена права и слободе могуће само у вези са дужностима према тој вишој државној целини. Вид. С. Јовановић, „Једна критика француске револуције“, *Сабрана дела* 12 (ур. Р. Самарџић, Ж. Стојковић), БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ, Београд 1991, 306. С правом се може закључити да Јовановић доследно примењује своје гледиште о дужности према држави и из патриотизма узима учешће у политици, вид. Коста Чавошки, „Победа над заборавом“, *Анали Правног факултета у Београду* 2/2005, 262–264.

³³ С. Јовановић, (1991b), 156.

³⁴ С. Јовановић, (1990а), 145.

³⁵ *Ibid.*, 152.

над држава нема неке више личности која би их принудила да се поковавају правилима заједничког живота.³⁶ Према томе, изгледа да држава не би могла бити везана никаквим моралним принципима; она у односу са другим државама, или у односу са својим грађанима, нема никакве везе са моралним прописима. Да би се разумело шта за Јовановића значи да је држава „личност без моралних скрупула“, треба имати у виду да он на државу не гледа као на организам одвојен од своје правне форме.³⁷ Неморалност државне личности не треба тумачити психолошки,³⁸ јер је државна личност правни појам: „Узета сама за се, одвојена од својих поданика [државна личност] је једна личност, не баш неморална – то би било сувише рећи, али једна личност која стоји тако рећи ван морала или над моралом“.³⁹ У овом смислу треба тумачити „бескрупулозност“ личности државе. Држава није неморална, већ она нема везе са моралом, она је изван, изнад, или са „оне стране“ морала. Дакле, рећи за државу да је личност „без моралних скрупула“ не значи да је она неморална, већ да се на њу не могу примењивати морална правила која се подразумевају у међуљудским односима. Иако Јовановић не сматра да је држава неморална, ово становиште је и даље веома далеко од друге „истине“ о којој говори, гледишта према коме је држава „ако не најчистији, а оно најмоћнији израз [...] колективне моралности“ њених грађана.⁴⁰ Да би се разумела веза државе као државно-правног лица и државе као колективног тела, треба имати у виду да држава сама по себи нема емоције нити воље, већ да моћ хтења мора да позајмљује од својих органа.⁴¹

³⁶ *Ibid.*, 147. Јовановић наглашава да у битним карактеристикама нема разлике између једне државе и федерације. И у једном и у другом случају реч је о једној сувереној држави, *ibid.*, 175–183.

³⁷ Иако Јовановић следи Блунчлијеву теорију државне суверености, он је веома опрезан према гледишту да је држава организам. Средином деветнаестог века о држави се говори као о организму, али не више у Шелинговом (*F. W. J. Schelling*) смислу речи, већ у значењу које је термин „организам“ добио у позитивним природним наукама. Иако у ранијим радовима Блунчли државу дословно пореди са биолошким организмом, он је касније више схвата као морални и духовни организам. Према његовој теорији држава има биолошко-духовни органски карактер, као и правну личност у смислу јавног права, вид. Johann Caspar Bluntschli, *Psychologische Studien über Staat und Kirche*, Zürich und Frauenfeld, 1844, 225–228; *The Theory of the State*, 500–504. Није јасно зашто Ђ. Тасић (2009b), 137, сматра да се Јовановић управо у студији о Платону из 1936. године „ослободио остатака органистичког схватања, које је раније носило етички карактер“, вид. и Ђ. Тасић, „Слободан Јовановић и нормативна школа“, *Савременици о Слободану Јовановићу* (ур. Ј. Тркуља, М. Вучинић), Правни факултет, Службени гласник, Београд 2009, 82.

³⁸ С. Јовановић, (1990с), 97.

³⁹ С. Јовановић, (1990а), 145.

⁴⁰ *Ibid.*, 147.

⁴¹ О држави као правном лицу вид. С. Јовановић, (1990с), 95–97.

4. ДРЖАВА И ЊЕНИ ОРГАНИ

Јовановић указује на то да воља претпоставља способност хтења, која је својствена само физичким лицима.⁴² Због тога држава мора имати у својој служби физичка лица која ће јој позајмити способност хтења: „држава да би дошла до своје воље, мора узети у своју службу извесна лица која ће јој позајмити способност хтења“.⁴³ При томе, Јовановић прави разлику између способности хтења, коју државни органи позајмљују држави и њихове воље (личних жеља), јер они немају право да своју личну вољу прогласе за државну вољу. Државни органи су дужни да се руководе оним што је за државу најбоље: „на њима лежи дужност да знају ону вољу коју би држава вероватно имала, када би за хтење била способна“.⁴⁴ Оно што хоће државни органи за државу, разликује се од онога што хоће за себе и по правној форми и по садржају. Кад нешто желе за државу, њихова мотивација не сме да буде субјективна, већ објективна. Јовановић наглашава да иако је реч о истој личној вољи, мотиви морају бити различити.⁴⁵

Пошто је држава правно лице,⁴⁶ она нема своје природне органе, већ људе који имају улогу њених органа. У улози државног органа, човек је дужан да сузбија своју личну заинтересованост, да би се руководио само општим интересима: „мора се са самим собом борити и себе сама побеђивати“.⁴⁷ Због тога, наглашава Јовановић,

⁴² „На првом месту способан је да има једну вољу човек, и зато је на првом месту човек личност у правном смислу. Али човек није једини кадар да има једну вољу. Једна множина људи може, такође, имати само једну вољу“, С. Јовановић, (1990с), 95.

⁴³ С. Јовановић, (1990с), 96.

⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁵ *Ibid.*, 143.

⁴⁶ С. Јовановић, (1990с), 100, указује на то да поред теорије о држави као правном лицу или правном субјекту, за коју се он залаже, постоје и теорије које државу схватају као правни предмет (објект) и као правни однос. Милијан Поповић, „О Јовановићевом схватању државе као правне личности“, *Прилози теорији права, Службени лист СРЈ, Београд 1997*, 203–219, даје преглед теорија које државу схватају као правни предмет и правни однос. Келзенову критику схватања државе као правног лица вид. у Ханс Келзен, *Теорија суверености и теорија међународног права, Прилог једној чистој теорији права* (прев. Д. Баста), Службени лист СЦГ, Београд 2003, 41. За Јовановићеву критику Келзенове и Дигијеве (*L. Duguit*) критике државе као правног лица вид. С. Јовановић, (1990с), 103–107. Да Јовановић сматра да треба остати „при поимању државе као правне личности будући да су у том појму обједињена оба елемента: органи и норма“, вид. Д. Баста, (2001), 36. Вид. и Данило Баста, „Слободан Јовановић као теоретичар државе и права“, *Слободан Јовановић, Личност и дело* (ур. М. Јовичић), САНУ, Београд 1998, 357–359.

⁴⁷ С. Јовановић, (1990с), 143.

има више изгледа да ће државни органи функционисати лоше, него добро: „Савршена државна организација претпостављала би људе који би [...] били у стању начинити се потпуно безличнима“.⁴⁸ Јовановић закључује да је савршена државна организација идеал, нешто до чега се никада неће доћи. Државна организација се ипак све више усавршава, зато што се проналазе све успешнија средства против злоупотреба државних органа. Прво средство је правни поступак доласка на власт, избором или постављењем, када се може „удесити да се позивају само таква лица код којих се унапред опазила добра воља и способност да раде у општем интересу“.⁴⁹ Осим тога, не треба допустити да се лична воља државних органа потпуно изједначи са државном вољом, до чега долази у апсолутизму, када се код једног човека усредсреде све државне функције. Ако би такав један орган (председник, премијер, скупштина) хтео да злоупотреби поверену власт, његова злоупотреба би била потпуна и цела државна организација не би више служила општим интересима, већ интересима једног јединог човека. Такође, државни органи морају бити одговорни, односно морају одговарати због евентуалних злоупотреба власти: „Од свију средстава противу злоупотреба власти одговорност државних органа јесте практички најважнија. Она рађа у самим органима једно нарочито осећање – осећање одговорности, које их, као нека унутрашња сила, уздржава од злоупотреба власти. Добро организованом одговорношћу државни се органи, тако рећи, васпитавају за савесно вршење својих функција“.⁵⁰ На тај начин се стварају најбољи могући услови да се у вођењу државе поштују државни интереси.⁵¹

Способност и стручност су нужни, али не и довољни услови за орган државе.⁵² Историји су познати примери многих стручних и

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ *Ibid.*, 144.

⁵¹ Због тога Јовановић указује да је најважнији допринос уставности и парламентаризма за државу у томе што је носилац праве власти постао одговоран. Управо спречавање неодговорности врха власти, тј. апсолутизма, јесте историјски разлог успостављења уставности и министарске (премијерске) одговорности. Највећа опасност за државу јесте када онај који има истинску власт није и одговоран за вршење те власти. Јовановић истиче да је у Енглеској закључено да мана монархије није у владавини једног човека, него у томе што је у питању власт без надзора и одговорности. Вид. Слободан Јовановић, „Енглески парламентаризам“, *Сабрана дела* 2 (ур. Р. Самарџић, Ж. Стојковић), БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ, Београд 1990, 647.

⁵² Стручност и способност су различити појмови. Стручан орган може да буде само експерт у својој струци за појединачна питања (стручњак за рачуноводство), али не и способан у административном смислу неопходном за управу, или у највишем смислу политичке способности потребне највишим државним органима.

способних државних органа који не само да нису радили за интересе сопствене државе, већ управо супротно њеним интересима. Пошто способност државног органа може да буде уперена и против државе, за државу је важније да њени органи буду морални, тј. патриоте, него да буду стручни или способни. У том смислу треба разумети Јовановићево тумачење уже схваћеног макијавелизма, према коме су морални принципи корисни држави.⁵³

Питање морала за државу се своди на питање да ли орган ради у њеном интересу или ради у свом, тј. туђем интересу. Сваки интерес који није интерес државе, без обзира на то да ли је реч о приватном интересу, интересу стране државе или стране организације, за државу је туђ интерес. Из државног угла гледано, из аспекта њених интереса, моралне су патриоте, тј. они органи који позајмљујући своју вољу држави, делују имајући у виду првенствено њене интересе. Због тога је за Јовановића најопштији критеријум за избор најбољег државног органа његова моралност, која је из државног угла гледано, патриотизам. Патриотизам је залагање за бољитак државе, јер боља је држава у којој државни органи боље чувају државу и штите њене интересе, који су истовремено и интереси народа државе. За државу је боље да буде војно и привредно способна, због чега је добро да њени грађани буду здрави. Боље је да нема сукоба између друштвених редова, због чега је добро неговати солидарност унутар народа и одржавати неутралан положај државе према различитим класним интересима који представљају центрифугалне, тј. „средобежне“ силе.⁵⁴ Интерес државе је да прехрани своје грађане, због чега подстиче пољопривреду и сл. Највећи интерес државе је, наравно, да опстане и да се сачува у своја три основна елемента, а то су народ, територија и власт.⁵⁵ Због тога је очување и заштита државе прва и најважнија дужност њених органа.

Према Јовановићу израда општег плана премашује способности стручњака, и то је задатак за државника који мора да има способност одмеравања свих чињеница, вид. С. Јовановић, (1990б), 57.

⁵³ О патриотизму у Јовановићевој интерпретацији Макијавелијевог учења о држави вид. Лазар Марковић, „Слободан Јовановић о Макијавелију“, *Савременици о Слободану Јовановићу* (ур. Ј. Тркуља, М. Вучинић), Правни факултет, Службени гласник, Београд 2009, 65; Ђ. Тасић, (2009б), 143.

⁵⁴ У држави се „осећају две снаге од којих свака у другом правцу дејствује: једна која спаја, и једна која раздваја, – и њена унутрашња равнотежа резултат је дејствовања тих двеју снага“. Ове снаге Јовановић назива „средотежном“ и „средобежном“ силом. Вид. С. Јовановић, (1990с), 18–19. Држава је сложена и недовољно хармонична група у којој не престају борбе између друштвених редова, партија и др. Због тога држава мора да одржава равнотежу између „средотежних“ и „средобежних снага“, као неутрална снага која води рачуна о својим интересима, чија сама организација треба да буде „јемство за њено неутрално вршење“, *ibid.*, 87.

⁵⁵ „Учење о три елемента“, „Drei Elemente Lehre“, *ibid.*, 24. Упор. Georg Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, O. Häring, Berlin 1914, 394–434.

5. ДРЖАВА И МОРАЛ

Према Јовановићу за државу је боље да су државни органи који обављају различите функције подељени.⁵⁶ Под техничким разлогом поделе власти подразумева се потреба специјализације за посебне послове, јер „свака функција тражи органе који ће своје умне и моралне особине њој прилагодити“.⁵⁷ Правни разлог поделе власти налази се у самом појму права према коме „нико не може бити ограничен својом властитом вољом него туђом; зато, ако се хоће да вршиоци закона доиста буду ограничени законом, не сме се издавање закона поверити оним истим људима који их врше“.⁵⁸

Иако је држава неограничена и неограничљива, поделом власти и доношењем закона, она се самоограничава. Због тога се држава може дефинисати као „самоограничавајућа неограниченост“.⁵⁹ Држава је неограничена у сваком погледу, укључујући и морал. Међутим, самоограничавање државе ограничава њен егоизам из интереса који управо јесу егоистички интереси, тј. њен, државни разлог. Држава се самоограничава у сопственом интересу, не само да би била ефикаснија у вршењу власти, већ и у избору својих органа. Само ако су слободни, они истински могу да буду патриоте, тј. да врше дужност државних органа служећи државу „са љубављу и пожртвовањем“.⁶⁰ Због тога је за јединство и стабилност државе у њеном интересу да гарантује слободу грађана, слободу јавне речи,

⁵⁶ Јовановић класификује државне органе према њиховој правној моћи у две основне категорије. Органи који врше државно право заповедања у неограниченој мери су законодавни органи, они врше суверену власт у држави и потпуно представљају државу. Органи који заповедају у ограниченој мери, за разлику од законодавних органа који заповедају у неограниченој мери, управни су и судски органи, вид. С. Јовановић, (1990с), 145–146. Осим суверених (законодавних) и не-суверених органа (извршна и судска власт), постоје и трећа и четврта врста органа, за које Јовановић сматра да је бољи назив агенти, као што су агенти за правне послове (јавне набавке) и агенти за техничке послове, као што су професори, лекари, инжењери, који обављају одређене послове за државу, *ibid.*, 251.

⁵⁷ За сваку функцију су потребне друге умне и моралне особине, јер правно образовање потребно судији, није потребно законодавцу, који посматра ствари са вишег и ширег гледишта него што је стручно правно. Такође, законодавцу није потребно оно разумевање појединости и практичних тешкоћа које мора да има администратор. Администратору је потребан извршан „дух иницијативе“ који судија, строго везан за закон, не може да има. Такође, администратору је потребна „извесна брзина и хитрина у радњи која би само сметала законодавцу“, чији послови изискују извесну спорост у мишљењу и обазривост при одлучивању, *ibid.*, 249.

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ Синтагму „самоограничавајућа неограниченост“, употребљену у приступној беседи под називом „О суверности“, коју је Јовановић изговорио поводом постављења за ванредног професора Правног факултетета Велике школе 1897. године, касније више не користи, вид. С. Јовановић, (1996), 51; упор. G. Jellinek, 482.

⁶⁰ С. Јовановић, (1990а), 142.

равноправност утицаја на државне послове различитим друштвеним редовима и уопште владавину закона. Моралност је везана за самоограничавање државе из њеног сопственог разлога јер „морални принципи нису ништа друго него апстрактан израз оних услова под којима може постојати права, слободна заједница међу људима“.⁶¹ Јовановићево виђење односа државе и појединца најупечатљивије се може видети на примеру његове анализе енглеског парламентаризма: „У свакој организацији, чак и оној најширој и најслободнијој, има нечега што се противи и смета моралној слободи појединца; на тој слободи, међутим, Енглези су покушали основати свој политички систем. У последњој анализи, тај систем почива на слободном неорганизованом грађанину, који мисли својом главом, и од времена на време мења мишљење. И ствар чудновата, са тим својим индивидуализмом, Енглези су, у утакмици народа, отели првенство народима, који су и политички и војно били од њих организованији“.⁶²

Државни органи, укључујући и највише државне органе, регрутују се из грађана дате државе, због чега је моралност сваког државног органа непосредно повезана са моралношћу друштвене групе из које производи – политичке странке, пословних и струковних удружења и сл. Најшира друштвена група, чије су подгрупе све остале друштвене групе, јесте народ државе као скуп свих њених грађана. Због тога, иако је држава сама по себи неутрална, под њеном неутралношћу не подразумева се да она нема интересе, већ само да треба да следи своје интересе, а не сепаратне интересе појединих друштвених редова. Јовановић је већ у свом тумачењу уже схваћеног макијавелизма показао да макијавелизам не може да буде против моралности, ако је моралност државни интерес. Платонизам је, према Јовановићу, најубедљивије показао да државни интерес јесте да њени грађани буду не само физички и стручно спремни, већ и морално. Он наглашава моралну међузависност државе и појединца: „морални грађани у моралној држави. Та истина као све велике ствари изгледа сасвим проста; ипак зато ту просту ствар нико ни пре ни после Платона није дубље од њега проникао ни убедљивије објаснио“.⁶³ Пошто држава почива на моралним особинама својих поданика, она је „ако не најчистији, а оно најмоћнији израз њихове колективне моралности“.⁶⁴ За Јовановића се суштина платонистичког схватања државе састоји у томе да се „појединац не може морално развијати у којој било друштвеној средини, него само у оној која буди и под-

⁶¹ С. Јовановић, (1991b), 145. Упор. Слободан Жуњић, *Историја српске филозофије*, Плато, Београд 2009, 310, „[Јовановић је], насупрот Марксу, о коме је објективистички писао [...] био убеђен да се преко државе као живе снаге и објективне (неутралне) моћи може извести друштвена рационализација“.

⁶² С. Јовановић, (1990с), 647.

⁶³ С. Јовановић, (1990b), 83.

⁶⁴ С. Јовановић, (1990a), 145.

стиче његова благороднија осећања. Војничка држава, као ни плутократска, нису таква средина. Као што се појединац не може морално развијати у којој било држави, тако ни држава не може се правилно уредити с каквим било појединцима. Она претпоставља код својих грађана јаку моралну дисциплину и навику подређивања приватних интереса јавним интересима. Само она држава чији ред живи у души њених грађана, јесте држава у правом смислу речи.⁶⁵ На платонистичко схватање моралне међузависности државе и појединца Јовановић надовезује Берково мишљење, према коме политика није као техника искључиво производ људског ума, јер су њој моралне особине потребније него умне. Јовановић указује на то да у енглеском схватању политике утилитаризам заузима значајно место. Берково гледиште које такође није лишено утилитаризма, сматра типично енглеским. Бентамов (*J. Bentham*) утилитаризам, међутим, сматра рационализмом који је ограничен појмом користи и није аутентично енглески, као што је то Берково мишљење.⁶⁶ За Берка је политика искуствена наука која не треба да се учи *a priori*: „кратко искуство не може да нас поучи тој практичној науци, јер прави ефекти моралних разлога не наступају одмах – може се показати да онај који је у први мах шткодљив, је изванредан у свом каснијем деловању (при чему је чак могуће да такав учинак проистекне из неповољних ефеката које је произвео на почетку)“.⁶⁷

Према шире схваћеном макијавелизму, моралност у политици би била једно сувишно оптерећење које шкоди политичком успеху, односно, представља политичку слабост или неспособност. Јовановић истиче да макијавелистички став да је државник „пола лав, а пола лисица“ није ништа ново, јер су се политичари одувек служили и силом и лукавством: „С друге стране, исто је тако тачно да публика није престајала да цени политичаре не само по њиховом успеху, него још и по једном моралном мерилу. Она се дивила њиховом успеху, али ако он није био постигнут допуштеним средствима, она није могла, а да то не осуди.“⁶⁸ Ако је јавност укључена у политику, као што

⁶⁵ С. Јовановић, (1990b), 83. О једној аналогји између Платона и Јовановића вид. С. Врачар (1991), 43.

⁶⁶ С. Јовановић, *Примери политичке социологије, Енглеска, Француска, Немачка 1815–1914, Сабрана дела* 10 (ур. Р. Самарцић, Ж. Стојковић), БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ, Београд 1990, 28

⁶⁷ Едмунд Берк, *Размишљања о револуцији у Француској* (прев. Љ. Николић), Филип Вишњић, Београд 2001, 75–76. Упор. Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France, A Critical Edition* (ed. J. C. D. Clark), Stanford Univ. Press, Stanford 2001, 220.

⁶⁸ С. Јовановић, (1991b), 144, указује на пример Бизмарка (*O. von Bismarck*), који је важио за „ненадмашног виртуоза дипломатије, али како се његова виртуозност неки пут граничила с нескрупулозношћу, публика је била његовим успесима колико задивљена, толико и саблажњена“. Слободан Јовановић, „Бисмарк“, *Сабрана дела* 12 (ур. Р. Самарцић, Ж. Стојковић), БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ, Београд 1991,

је случај у парламентаризму, онда ова морална оцена јавног мњења има и веома делотворне политичке последице на вољу бирача, али и на вољу политичара: „Публика је сасвим у праву, кад допушта себи да протестује против оних политичких успеха који су постигнути о трошку моралних прописа. С тим је протестом као и с гласом савести. Глас савести није тако често у стању да нас задржи од погрешака, али да није његових прекора после учињених погрешака, ми бисмо грешили још и више“.⁶⁹

Јовановић дели Берков увид да је политици потребна нарочита морална дисциплина која човека чини умереним и у употреби власти и у употреби слободе. Он указује на далековиди утилитаризам енглеског политичког искуства који је препознатљив код њихових најистакнутијих државника: „Ово изједначавање моралности и практичности није одлика самога Берка, него целог англо-саксонског протестантизма. Тај протестантизам сложио је у себи две противуречне ствари: способност самосавлађивања која иде до аскетизма, и потребу непрестане активности која иде до грамзивости за материјалним добрима“.⁷⁰ Јовановић додаје да је Берк био исто толико практичан колико и моралан, јер је водио рачуна о међузависности ова два појма, због чега је заговарао моралну дисциплину као најсигурније средство за остварење опште користи: „Сви су људи себични, али једни су кратковиди, а други далековиди у својој себичности. Први не виде, а други виде да трајног успеха нема без моралне дисциплине“.⁷¹ У Берковом учењу може да се види једна врста синтезе платонизма и уже схваћеног макијавелизма. Јовановић следи Берково историјско мишљење, односно његову филозофију наслеђа, према којој држава има свој морални карактер, који је изграђен током историје и који је кључ њене судбине: „Покушаји да се она упути правцем који њеном карактеру не одговара, ако нису узалудни, онда су погибаони“.⁷²

214, наглашава да разлог што многим Бизмарк служи као узор државника коме све са лакоћом полази од руке, лежи у његовом политичком маркетингу: „може бити зато што је он имао могућности да кроз близу тридесет година троши годишње око четврт милиона динара на новине које ће причати свету о његовој генијалности“.

⁶⁹ С. Јовановић, (1991b), 144–145.

⁷⁰ Јовановић закључује да је Берк истински енглески политичар, јер Енглези „друштвена питања радије решавају на основу искуства и обичаја, него на основу умовања и теорије“, вид. Слободан Јовановић, „Берк“, *Сабрана дела* 9 (ур. Р. Самарцић, Ж. Стојковић), БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ, Београд 1990, 212. Јовановић указује на то да Беџет у XIX веку, као и Балфур (*A. Balfour*) у XX веку, своја гледишта заснивају на Берковим. Вид. Слободан Јовановић, „Артур Балфур“, *Сабрана дела* 2 (ур. Р. Самарцић, Ж. Стојковић), БИГЗ, Југославијапублик, СКЗ, Београд 1990, 673–681.

⁷¹ С. Јовановић, (1990f), 212.

⁷² *Ibid.*, 211.

6. ЗАКЉУЧАК

Под моралношћу у држави Јовановић подразумева, с једне стране патриотизам, и с друге стране, слободно друштво унутар државе. Сматра да без „слободне заједнице“⁷³ нема државног јединства, нити је могуће истинско и делотворно, односно „с љубављу и пожртвовањем“ служење држави.⁷⁴ Ови Јовановићеви закључци у потпуности се поклапају са закључцима његове политичке филозофије. За њега је „идеална држава“, тј. парадигма неопходна за опстанак државе, интегрални парламентаризам који подразумева начело поделе функција суверене државне власти, парламентарну монархију, опште право гласа и дводомни систем.

Макијавелизам као утилитаризам који је изведен до крајњих консеквенци, противречан је у својој основи. Без обзира на то колико дијалектичко решење односа морала и политике може да изгледа успешно, Јовановић не сматра да је противречност макијавелистичког и платонистичког учења о држави у потпуности превазиђена, јер у самом „бићу државе има нечег противуречног“.⁷⁵ Схватање да у бићу државе има нечег противречног подразумева противречност и у политици. Може се тврдити да је свака политичка акција већ одступање од моралних идеала и да је човек моралан само док размишља.⁷⁶ С друге стране, „ако су морални идеали у својој потпуности неостварљиви, из тога још не следује да их не треба узети за врховно мерило наших поступака. У природи је сваког идеала да је с муком, и тек непотпуно остварљив“.⁷⁷

Јовановић не сматра да је држава највиши идеал и указује на то да има вредности изнад државе.⁷⁸ Стиче се утисак да основним поставкама Јовановићевог теорије државе противрече његови закључци, јер се прихватањем вредности изнад државе подразумева да нешто претходи држави, чиме се, у суштини, прихвата природноправна теорија. Међутим, пошто истицање вредности изнад државе није истоветно постојању права пре државе, не би се могло закључити да је Јовановић прихватио природноправну теорију коју је раније детаљно анализирао, критиковао и одбацио.

„Далековиди утилитаризам“ као морал који надилази морал у служби државног утилитаризма, превазилазио би самог себе. Највећи

⁷³ С. Јовановић, (1991b), 145.

⁷⁴ С. Јовановић, (1990a), 142.

⁷⁵ *Ibid.*, 147.

⁷⁶ С. Јовановић, (1991b), 144.

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ Јовановић указује на опасност од политичких доктрина којима су највиша вредност држава (фашизам), нација (националсоцијализам) и (радничка) класа (комунизам). С. Јовановић, (1990c), 297, 499–509; (1991b), 150–151.

примери моралности били би утилитарни, јер су све подређивали једном далеком моралном циљу. За такав неограничени морални утилитаризам, који има у виду моралну корист, не би се више могло рећи да је утилитаризам. Јовановићево објашњење моралности која укључује, али и превазилази моралност у држави, треба тражити у његовим посредним одговорима. У портретима државника, на појединачним примерима, долази до изражаја Јовановићева етика дужности, утемељена у гледишту да је дужност државног органа да када позајмљује своју вољу држави, ради у њеном интересу. Управо у Јовановићевим биографијама државника⁷⁹ може се јасније разумети посредовање дужности према држави са моралним вредностима које превазилазе далековиду политичку сврсисходност.

Dr. Boris Milosavljević

Research Assistant

Institute for Balkan Studies

Serbian Academy of Sciences and Arts

POLITICS AND MORALITY IN SLOBODAN JOVANOVIĆ'S THEORY OF STATE

Summary

The core of Slobodan Jovanović's reflections is the theory of state, which ties his complete oeuvre into a single system framework. This is why the issues he dealt with, including considerations of the relations between politics and morality, are closely or loosely connected to his theory of state. This paper explores possible solutions to the contradictory Machiavellian and Platonist viewpoints of state put forward in Jovanović's scholarship. State organ acts morally if executing the will of a state, not its own or any other will alien to the state. With that, the state limits itself for its own interests by separation of power and passage of laws, which provides creation of free community necessary for reinforcement of morality in the state.

⁷⁹ Посебно портретима Балфура и Гледстона које промишља и тумачи још у својим раним радовима. Вид. Слободан Јовановић, „Гледстон“ [1894], *Непознати радови 1892–1902* (ур. С. Војиновић), Филип Вишњић, Београд 2005, 192–200; исти, „Артур Балфур“, *Српски књижевни гласник*, 8/1903, 36–45. Да рани чланак о Гледстону представља основу више од четири деценије касније објављене студије, вид. Данило Баста, „Младићки радови Слободана Јовановића“, *Анали Правног факултета у Београду* 2/2005, 273–275.

The equation mark between morality and political practicality in the far-sighted utilitarianism of the English political experience, underlying Burke's political philosophy, could be a synthesis *sui generis* of Machiavellian and Platonist ideas of state. In that, Jovanović does not deem state to be the highest ideal, as he points to the existence of values above the state.

Key words: *State. – Politics. – State interest. – Machiavellianism. – Morality. – State Personality.*